

Mennesket og naturrikene

Hvem har ikke opplevet den største undring og forbauselse første gang man betraktet et snefnugg på nært hold? På avstand tror man kanskje det er som en orliten snehall, å vakker og hvit, men ellers bare en klumpet masse med en likegyldig og tilfeldig form. Og så oppdager man med ett at hver liten del av snefnugget er en glitrende liten stjerne med en klar og bestemt konturert form.

Den går fort i stykker. Bare man kommer nær den, er formen allerede halvveis eller helt odelagt. Men det er tydelig å se at stjerneformen har vært der som en så å si geometrisk eksakt struktur i det øyeblikk det orlille iskrystall ble dannet.

Gang på gang kan man oppleve at barn som første gang får se det, setter i et lite jubelrop og kommer lopende for å vise det frem. Hvis man nu systematisk undersøker tusen slike orsmå iskrystaller, finner man kanskje tusen forskjellige små nydelige stjerneformer fra de forholdsvis enkle og kompakte til de mest kompliserte filigransnettverk.

Men alle har allikevel en og samme fellesstruktur, nemlig sekstallets struktur. Iskrystallene har heksagonale former i alle mulige slags varianter, - men ikke åttekantete eller syvkantete.

I den anorganiske verden moter vi som regel stoffet i en formlos tilstand, for eksempel leire, vann, luft, - eller i en bestemt formet tilstand hvor formen ikke viser noen bestemt lovmessighet, for eksempel gråstein

Men selv i den mest formlose tilstand, for eksempel vann, å kan der altså være en formstruktur som er skjult for våre øyne, men som kan bli synlig når bestemte betingelser er til stede, for eksempel avkjøling.

Avkjølingen må foregå på en bestemt måte. De fine, regelmessige, sekskantete stjerneformede iskrystaller i snefnugget dannes jo når vannpartiklene svever høyt oppe i luften. Visse typer av de høyeste skyer består ikke av vanddamp, men av svevende iskrystaller.

Når vann fryser til is ute på sjoen, kommer seks-stjerneformen bare sjelden så tydelig til syne som i snefnugget. Men selv der kan denne skjulte seks-struktur vise seg.

Og på lignende måte forholder det seg med en rekke andre tilsynelatende helt formlose stoffer. Når de rette betingelser er til stede, kommer lovmessigheten frem for våre øyne.

I en vanddråpe kan vi ikke se noesomhelst tegn til å være sekskantet. Den er tvertimot rund eller antar den form som omgivelsene har eller virker selv opplosende på omgivelsens form. Overalt hvor vannet virker, forsvinner de skarpe former.

Og allikevel har altså vannet i seg muligheten til den skarpeste og klareste seks-stjerneform. Når vi betrakter vannet, kan vi "se" denne form kun med vår tanke. Og denne tankeform blir så synlig for oss, når vi ser iskrystallet.

Når vi ser på iskrystallets seks-stjerneform, ser vi på en av Guds skapertanker i storknet synlig form.

La oss nu betrakte en rekke former i korsblomstfamilien.

Vi kommer her til en hel del planteformer som vi spiser som middagsmat uten at vi tenker over at de alle sammen tilhører en og samme plantefamilie kålrabi, reddik, vinterreddik, hodekål, hvitkål, rodkål, savoykål, grønnkål, rosenkål, blomkål, knutekål, raps, matkarse, engelsk karse, sareptasennep, hvitsennep, pepperrot, nepe, turnips.

Hvor forskjellige er ikke alle disse former. Et uovet øye vil i det hele tatt ikke finne noe nært slektskap mellom for eksempel reddik og blomkål. Og allikevel tilhører alle de nevnte velsmakende planter en og samme familie, korsblomstfamilien. De har alle sammen korsblomstfamiliens felles struktur.

Hos hver enkelt sort er en bestemt del av planten særlig sterkt utviklet.

Hos vinterreddiken og kålrabien er roten eller egentlig den nederste del av stengelen svulmet sterkt opp og kan få usansynlige størrelser i forhold til resten av planten. Hos den vanlige reddik er det nederste parti av kimstengelen meget fortykket. Hos knutekålen er stengelen like over jorden svulmet opp til en stor klump.

Så er det hvitkål, rodkål, savoykål og grønnkål. På fire forskjellige måter utfolder her bladene seg i overdådig fylde, - for eksempel som hodeformede kjempeknopper eller som krusete, store blader.

Hos rosenkålen er hverken blad eller stengel overdimensjonerte. Men i bladhjørnene danner der seg oppefter stengelen en mengde fortykkete sideskudd.

Hos blomkålen er blomstene helt forkroblet, mens blomsterstanden i denne misdannede form vokser ut til en rik forgrening av sammentrykkete og fortykkete stengeldeler. Ved blomkåldyrking gjelder det nettopp å passe på at blomstene ikke får utvikle seg. Man brygger derfor de store grønne bladene over blomsterstanden, slik at sollyset ikke kan komme til. Blomstene blir da forhindret fra å utvikle seg, og blomsterstanden blir desto mer tykk, blek og oppsvulmet.

Svoveloverskuddet er felles for disse korsblomstrete, enten vi nu smaker det skarpe i reddikens nederste del eller i sennepsplantens overste del (sennepskornet) eller vi lukter det, når kålen blir kokt. Eller også ser vi det i akersennepens, gyllenlakkens og levkoyens sterke farveprakt.

Ser vi hele korsblomstfamilien under ett, finner vi altså en uendelighet av variasjonsmuligheter, og allikevel en og samme grunnstruktur.

Har vi her det samme forhold som når vi betrakter iskrystallene? Der er der også tusen variasjonsformer og allikevel en og samme grunnstruktur.

Delvis er forholdet det samme. Men her kommer dessuten noe nytt til, som ikke gjelder for iskrystallene.

Dannelsen av et iskrystall tar en viss - ofte meget liten - tid. Den "vokser". Men veksten består av lag på lag som legger seg på det som allerede er storknet. De iskrystallformer som derved oppstår, holder seg så uforandret. inntil omgivelsenes innvirkninger odelegger dem - ved temperaturforandring, trykk eller stot. Formen er her, i det øyeblikk den er dannet, - ferdig og venter på sin undergang.

Hos planten danner vekstpunktet, hvor de nye former skyter frem og de ferdigdannede former en helhet som fortsetter å stå i vekselvirkning. Og når de ferdig utviklete former blir odelagt av omgivelsene, har der som regel allerede dannet seg nye spirepunkter - i sammenheng med det gamle.

Utformingsprosessen, tilblivelse av former og oppløsning av former, er samlet i en organisme med ernæring og forplantning. - Og dermed får ordet "vekst" her en helt annen og mer omfattende betydning enn når vi sier at et iskrystall "vokser".

Den livlose verdens krystallinske former danner grunnlaget for planteverdenens liv.

Plantenes liv utfolder seg i ustanselig nye formdannelse i en organisk sammenhengende prosess av dod og nytt liv, av former som storkner og mister sitt liv og av nye former som spirer frem. For dyrene danner dette organiske liv (vekst, ernæring, forplantning) det nødvendige grunnlag, men heller ikke mer. Det særskilte ved dyrene er noe som rager ut over den vegetative, organiske formdannelse. Det er sansningen, hvor noe opplevs i angst, smerte, fryd etc. Og bevegelser rettet mot et driftsbestemt mål som begjæres, men som slett ikke alltid nåes.

Sammenligner vi nu dette opplevelses- og driftsliv hos dyrene med plantenes formprosesser, ser vi at dyrenes sjel liv tilsynelatende har en uendelig meget større variasjonsbredde og er uendelig meget mer fluktuierende enn plantenes utvikling av former. Dyrets opplevelser kan jo skifte i løpet av et sekund fra den ene ytterlighet til den annen. Hvilken uendelig rik og skiftende verden må ikke leve i ornen idet den svever hen over fjelltoppene og med sitt skarpe blikk ser hver liten detalj! Og hvilken spennende dramatik må der ikke foregå i ornen i de sekunder den suser ned mot sitt bytte!

Sammenligner vi denne uendelighet av muligheter for indre opplevelser og handlingsomskiftelser med plantenes langsomme, stedbundne vekst, ser vi at vi i dyret er kommet til et høyere plan av naturens muligheter.

Men på dette høyere plan, hvor der er en så meget større rikdom av muligheter, finner vi en ny type av formfasthet, selv om vi her må bruke ordet "form" i en noe overført, billedlig betydning. Hver dyreart har nemlig sin utpregete opplevelses- og handlingsstil. Det er noe enstonig, typisk, en fast formet stil som beholdes hele livet igjennom. Den er medfodt, artsbetinget, i overensstemmelse med de bestemte legemlige organer dyrearten har.

Dyret lærer seg aldri en ny type av opplevelser eller handlinger i løpet av sitt liv. All dressur av dyr gjelder bare overfladiske detaljer i forhold til denne dypere liggende ensrettete, fastlagte opplevelses- og handlingsstrøm.

Fuglene bygger sine reder uten å ha "lært" det. Og hver fugleart har sin egen redestil, slik at en kjenner som regel kan se på redet hvilken fugl det er som har bygget det. Og fuglene begynner aldri for eksempel å pynte eller å utsmykke redene sine på nye måter i løpet av livet. De lærer ikke noe nytt og forbedrer heller ikke sin egen "redestil". Tvertimot. Fuglekjennere, som år etter år har iaktatt redene som en og samme fugl bygger, har lagt merke til at de første redene er de beste og vakreste. I løpet av fuglens liv kommer der så ofte en forfallsprosess. De siste redene er alltid de styggeste.

Der er altså ingen individuell indre utvikling. En bestemt fullkommenhetsgrad av en bestemt egenart er der allerede med en gang, den holder seg en tid, og ebber derefter ut.

En dyreart har bare et meget bestemt repertoar, et meget bestemt register av handlingsmuligheter.

Setter man en stemmegaffel i svingende bevegelse inn i et edderkoppnett, farer edderkoppen straks bort og spinner stemmegaffelen inn i nettet som om den hadde vært en flue. Når en maurlove, som er meget dyktig til å lage groper i sand, settes på et bord, begynner den forgjeves å forsøke på å grave groper der også.

Ser man på det sentrale i et dyrs egenart, finner man at denne lovmessighet gjelder for alle dyrearter. Dyrene er i løpet av sitt liv utviklingsdyktige. (Mutasjoner er noe helt annet.)

Nettopp i sin ensidighet har hver dyreart sin storhet. Ornen har ingenting å lære av oksa.

Dette fastlagte gir dyreartenes liv noe storslagent, majestetisk. Her er ingen usikkerhet, ingen problemer, ingen tvil og ingen forgytelses saken etter seg selv.

Man kan slett ikke bebreide maurloven at den prøver å grave groper alle steder, også der hvor det er umulig eller "unyttig". - Den må nettopp grave groper alle steder og gjenta det samme uopphorlig. Dyrene er og blir seg selv fra første stund av og gjennom hele livet. Dyreartenes handlingstyper er som opphøyete, guddommelige skaperformer. Likesom man i snekrystallets storknede struktur kan se en av Guds skapertanker i stivnet form, er hver enkelt dyreart i dens særpregete opplevelses- og handlingstil tilsynelatende av en slik skapermulighet i all fullkommenhet.

Både i det gamle Egypten og andre steder har menneskene sett opp til guder i dyreskikkelser.

*

Overfor dette mektige, storslagne i hver enkelt dyreart, kan mennesket å - "det høyest utviklede naturvesen" - føle seg ynkelig liten og ussel: Alle disse nederlag, alle disse brutne forhåpninger, alle disse innbilninger, all denne tvil, all denne kamp med å forandre og forbedre og forvandle seg selv! Skulle ikke tanken være menneskets høyeste kjennemerke? Eller er den bare et selvpinselsmiddel?

Det enkelte menneske er - sammenlignet med det enkelte dyr - noe høyst problematisk, noe uavgjort og tvilsomt. Det har hverken tydelige konturer eller sikker struktur. Dets livslop er ikke forutbestemt fra fødselen av slik som hos dyret.

Til gjengjeld har mennesket i denne labile likevekt uendelighetens muligheter, hvor den nyskapende kraft kan leve i erkjennelse og handling.

Men er der ikke bestemte fastlagte mennesketyper? Kan man ikke med god grunn beskrive de enkelte mennesker som dusinmennesker, som eksemplarer av forskjellige typer med fastlagt opplevelses- og handlingsmonster, som den enkelte bare ikke gjennomskuer?

Særlig i det 20. århundre har vi fått hele serier av typelærer. Man har forsøkt å dele alle mennesker inn i 2 hovedtyper, eller i 3 eller i 4 hovedarter. Men andre har også delt dem inn i 7 eller 12 forskjellige grunntyper. Ja, man kan med utrettelig flid fortsette den subtile presisjonsinndeling og gjerne ende med la oss si for eksempel hele 48 hovedtyper. Og da skulle vel alle muligheter være uttomt? Eller?

Men så oppdager man kanskje midt i forskergleden ved å registrere alle disse fastlagte typer et fellestrekk som alle uten unntakelse har. (Se også artikkelen "De fire temperamentene" i "Mennesket" nr. 3, 20. årg. sept. 1957.) og dette fellestrekk er at - alle typene i ren form er sykelige - nettopp umenneskelige, dyriske. hvor det karakteristiske menneskelige, - frihetmuligheten, erkjennelseskampen, den individuelle utvikling - forsvinner.

Der hvor menneskets handlingsmonster storkner til en bestemt utkrystallisert form, opphører det å være menneske, - mens dyret nettopp er dyr i et bestemt fastlagt handlingsmonster.

Når den skapende kilde, hvorav alle erkjennelses- og handlingsformer ustanselig på nytt oppstår, torker ut i menneskets indre, - da opphører mennesket å være menneske.

Når vi ser på den regelmessig formete iskrystall, ser vi denne skapende kraft storknet til en bestemt form.

Når vi betrakter plantenes liv, ser vi mange ferdige utsiselerte former, men merker også den levende kilde, som ustanselig lar nye former strømme frem i en sammenhengende, organisk livsprosess.

Når vi betrakter plantenes liv, ser vi mange ferdige utsiselerte former, sterkt utpregete "typeformer".

Mennesket forholder seg i sin frie erkjennelse og handlingsutvikling til dyreartenes "former" som plantenes liv til det livløse krystallformer.

Den guddommelige skaperkraft kan tydeligst komme til syne i menneskets sanne, frie vesen.

Førsteutgave:

Mennesket, Bergen, 1958/2

www.joergensmit.org er webbadressen til material av og om Jørgen Smit.
Biografisk material, utgivelser, foredrag, arbeidsplasser o.s.v. utgitt av Rembert Biemond